

DE MESSENGER EN DE MAATSCHAPPIJ

Over geschiedbeschouwing te Gent, 1870-1914*

Jo TOLLEBEEK

In het *Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent* van 1898 verscheen een opstel over de kort tevoren opgeheven *Messenger des Sciences historiques*. Het was een necrologie van wat de auteur, Emile Varenbergh, 'notre vieux confrère' noemde.¹ Voor Varenbergh en de velen van zijn medeleden in de Gentse Maatschappij die zich de 'erfgenamen' van de *Messenger* noemden,² bestond er met andere woorden een continuïteit tussen het verdwenen tijdschrift en de eigen onderneming. De authenticiteit van die familierelatie kon inderdaad door talloze aanwijzingen worden bevestigd. Niet alleen was de *Messenger* zelf in 1823 - onder de naam *Messenger des Sciences et des Arts* - ontstaan als het orgaan van twee in Gent gevestigde genootschappen.³ Ook het feit dat alle leden van de laatste redactie van het tijdschrift, waaronder ook zijn executeur-testamentair Varenbergh, tot de Maatschappij waren toegetreden, wees in die richting.

Toch was de zaak complexer. Achter de vermeende continuïteit ging immers veel schuil. Enerzijds was er sprake van een metamorfose van het historisch besef, van de wijze waarop het verleden vanuit het heden werd waargenomen, anderzijds van een diepgaande verandering inzake de verhouding tussen de verschillende genres in de geschiedbeoefening. Dit dubbelproces strekte zich uit over de halve eeuw die tussen 1870 en het begin van de 'Groote Oorlog' verliep, en weerspiegelde tegelijkertijd de politieke, de sociale en de ideologische verschuivingen die zich in deze periode voltrokken.

In dit opstel zal een schets van dit dubbelproces worden geboden. Daarbij zal aan het Gentse kader worden vastgehouden, als aan een laboratorium dat de mogelijkheid biedt de ontwikkelingen in het historisch besef en in de geschiedbeoefening nauwkeuriger en gedifferentieerder waar te nemen dan de grote historische fabriek die België in de negentiende eeuw was, dat toelaat. Toch zal het lokale niveau ook met het nationale in verband dienen te worden

---

* Tekst van een voordracht op de jaarlijkse ledenvergadering van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, 5 december 1998.

¹ E. Varenbergh, 'Le *Messenger des Sciences historiques*', in: *Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent* [hierna afgekort als *BMGOG*], 6 (1898), 19-31, met name 20 en 29.

² Onder meer G. van den Gheyn, 'Rapport annuel sur les travaux en 1897 de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Gand', in: *BMGOG*, 6 (1898), 14.

³ Het ging om de Société royale des Beaux-Arts et de Littérature en de Société royale d'Agriculture et de Botanique, beide opgericht in 1808. Zie E. de Busscher, *Précis historique de la Société royale des Beaux-Arts et de Littérature de Gand* (Gent [1845]) en D. Destanberg, *Het eeuwfeest der Koninklijke Maatschappij van Landbouw en Kruidkunde 1808-1908* (Gent 1908).

gebracht, juist omdat ook de verhouding tussen beide niveaus in het veelomvattende veranderingsproces betrokken raakte. Daarbij zal tevens naar 1830 moeten worden teruggekeerd.

Verweesde eruditie

De geschiedbeoefening in het post-revolutionaire België volgde twee sporen: aan de ene kant bestond er een romantisch-retorische geschiedschrijving, aan de andere kant een oudheidkunde. De eerste was ontstaan uit de humanistisch-classicistische traditie, waarin geschiedschrijving en retorica nauw bij elkaar aanleunden. De Revolutie van 1830 had deze traditie echter een romantische gedaante gegeven en haar tegelijkertijd van patriottische geestdrift doortrokken. Het resultaat was een nationale geschiedschrijving *grande style* met een duidelijke doelstelling: zij diende de nieuwe staat te legitimeren door haar in het verleden te verankeren, een taak die zij deelde met de historieschilderkunst, de historische illustratie en de historische fictie, die op datzelfde moment volop tot ontwikkeling kwamen.⁴ Haar hoogtepunt bereikte deze romantisch-retorische geschiedschrijving tussen 1839 en 1850 in de *Histoires de Belgique* van een Henri Moke, een Théodore Juste, een Hendrik Conscience. Zij schreven chronologisch geordende, literair getinte en op effect gerichte geschiedverhalen.⁵

Ook de oudheidkunde - in het Frans sprak men van 'antiquités', maar ook van 'archéologie' - werd gemotiveerd door het enthousiasme voor 1830. Maar haar oorsprong vond zij in een eeuwenoude *antiquitates*-traditie, die zich steeds duidelijk van de *historia* had onderscheiden.⁶ Zij bestudeerde het verleden niet chronologisch, maar systematisch - was dus veeleer statisch dan dynamisch - en selecteerde de 'gegevens' niet in het licht van een te beschrijven 'toestand', maar verzamelde hen eenvoudigweg. Haar belangstellingssfeer was breed, maar zij concentreerde zich toch vooral op die segmenten van het verleden, zoals de

⁴ Zie onder meer T. Verschaffel, *Het Belgische en Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties* ([Turnhout] 1987); Idem, 'Het verleden tot weinig herleid. De historische optocht als vorm van de romantische verbeelding', in: J. Tollebeek, F. Ankersmit en W. Krul ed., *Romantiek en historische cultuur* (Groningen 1996) 297-320; J. Ogonovszky, 'De monumentale schilderkunst, "aanschouwelijk onderwijs in vaderlandse geschiedenis"', in: A. Morelli ed., *De grote mythen uit de geschiedenis van België, Vlaanderen en Wallonië* (Berchem 1996) 147-158 en J. Koll, 'Belgien. Geschichtskultur und nationale Identität', in: M. Flacke ed., *Mythen der Nationen: ein europäisches Panorama* (München - Berlijn 1998) 53-77.

⁵ R. de Schryver, 'Tussen literatuur en wetenschap: tweeëntwintig maal Belgische Geschiedenis, 1782-1872', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 87 (1972), 396-410 en J. Tollebeek, 'Enthousiasme en evidentie. De negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving', in: Idem, *De ijkmeeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam 1994) 57-74.

⁶ Zie A. Momigliano, 'Ancient history and the antiquarian', in: Idem, *Studies in historiography* (Londen 1966) 1-39.

politieke instellingen en populaire zeden, die zich gemakkelijk tot systematisering leenden. Daarnaast scherpste zij de aandacht voor de niet-schriftelijke, materiële resten van het verleden, voor munten en penningen, voor grafstenen en ruïnes, en daarmee ook voor de monumentenzorg. Haar vorm was niet die van de romantisch-retorische historicus: de oudheidkundige schreef geen verhalen (met reconstructies), maar publiceerde dissertaties, *notices* en catalogi (met reproducties).

Deze oudheidkunde viel overigens evenmin samen met het bronnenwerk dat bijvoorbeeld in de Commission royale d'Histoire werd verricht ('de mislukte lente van de eruditie', zoals dat onlangs werd genoemd⁷). Zij vormde een zelfstandige traditie, waarvan het belangrijkste orgaan precies de *Messenger des Sciences historiques* was.⁸ Het tijdschrift was in 1830 - mede omwille van de orangistische sympathieën van een aantal van zijn medewerkers - opgeheven. In 1832-1833 werd het echter heropgericht, nu niet langer als een genootschaps-, maar als een historisch tijdschrift, waarbij het een fusie aanging met de door de Leuvense hoogleraar en polygraaf Frédéric de Reiffenberg uitgegeven *Nouvelles Archives historiques des Pays-Bas*. Tot de eerste redactie van de 'nieuwe' *Messenger* behoorden onder meer de Gentse hoogleraren Leopold August Warnkoenig en Constant Philippe Serrure, en de Gentse ere-stadsarchivaris Auguste van Lokeren. In 1836 werd ook provincie-archivaris en universiteitsbibliothecaris Jules de Saint-Genois *directeur*. Hij zou drie decennia lang het werkpaard van het tijdschrift blijven.⁹

Die namen maken duidelijk dat de *Messenger* - sinds de heroprichting toch niet langer het orgaan van een lokale gemeenschap - in deze jaren een overwegend Gentse aangelegenheid bleef. Na het vertrek van De Reiffenberg uit de redactie, in 1838, was deze zelfs uitsluitend uit Gentenaars samengesteld. Zij bleek zich bovendien bewust te zijn van het feit dat er in Gent al langer een sterke historische cultuur bestond: in de eerste prospectus van het tijdschrift werden met name de Gentenaars om medewerking verzocht.¹⁰ Dat betekent niet dat de

⁷ W. Prevenier, 'De mislukte lente van de eruditie in België na 1830', in: J. Tollebeek, G. Verbeeck en T. Verschaffel ed., *De lectuur van het verleden. Opstellen over de geschiedenis van de geschiedschrijving aangeboden aan Reginald de Schryver* (Leuven 1998) 263-272.

⁸ Voor een uitvoerig overzicht van de geschiedenis van het tijdschrift: J. Tollebeek, 'Geschiedenis en oudheidkunde in de negentiende eeuw. De *Messenger des Sciences historiques* 1823-1896', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 113 (1998), 23-55. De *Messenger* kende herhaaldelijk een titelwijziging (zie *Ibidem*, 54); hier wordt steeds de sinds 1839 gangbare - verkorte - titel *Messenger des Sciences historiques* gebruikt, in de noten aangeduid als *MSH*.

⁹ Zie Ph. Kervyn de Volkaersbeke, 'Le baron de Saint-Genois', in: *MSH*, 1867, 409-438.

¹⁰ *Messenger des Sciences et des Arts de la Belgique, ou Nouvelles Archives historiques, littéraires et scientifiques. Prospectus* ([Gent] [1833]) 3. Voor de Gentse historische traditie vóór 1830: F. Vercauteren, *Cent ans d'histoire nationale en Belgique* (Brussel 1959) dl. 1, 17-18 en 26-27.

Messenger zich op deze lokale achterban terugplooide. Uit de lijst van medewerkers die in 1853 over de voorbije dertig jaar werd opgesteld, bleek dat twee derden van de auteurs juist niet uit Gent afkomstig waren.¹¹ Toch werd het lokaal-Gentse patriottisme in deze periode in bijdrage na bijdrage bevestigd.¹²

Intussen profileerde de *Messenger* zich als een forum voor oudheidkundigen. Het verschil met de *grandes machines* van de romantisch-retorische geschiedschrijving was inderdaad opvallend: het tijdschrift publiceerde geen Juste of geen Conscience, maar erudiete studies over tal van antiquarische onderwerpen.¹³ Dat konden dissertaties op het terrein van de rechts- en de institutionele geschiedenis zijn, verzamelingen van 'populaire tradities' of literair-historische bijdragen tot de medioneerlandistiek. Maar vaker nog ging het om berichten over archeologische vondsten of over in kabinetten opgespoorde kostbaarheden, om 'découvertes', 'trouvailles' en 'raretés', om de tastbare overblijfselen van het verleden. Die konden sinds 1833 worden opgeborgen in het Gentse Musée historique belge, waarvoor verschillende *directeurs* van de *Messenger* zich bijzonder hadden ingespannen en waarvan de groei in het tijdschrift van nabij werd gevolgd.¹⁴ Met dezelfde belangstelling en in samenspraak met de stedelijke monumentencommissie werd ook over de monumentenzorg gerapporteerd.

Ondanks die variëteit aan themata, vorm gegeven in ontelbare korte *notices* en los van elkaar staande verhandelingen, raakte de *Messenger* niet versplinterd. De behandelde themata pasten immers alle in een mentaal kader - een meta-verhaal - dat precies in de romantisch-retorische geschiedschrijving werd geëxpliciteerd en door haar werd aangereikt. Dat kader was het kader van de vaderlandsliefde. De redactie van de *Messenger* liet er inderdaad geen twijfel over bestaan: zij deed haar werk vanuit een euforie voor de verwezenlijkingen van 1830 en steunde op haar manier de officiële cultuurpolitiek die erop was gericht deze verwezenlijkingen verder te funderen. Het lokale en ook regionale - oud-Vlaamse - patriottisme van het tijdschrift stond dan ook niet op gespannen voet

¹¹ Zie de lijst in [J. de Saint-Genois], 'Quelques mots sur le *Messenger des Sciences historiques de Belgique*', in: *Tables générales du Messenger des Sciences historiques de Belgique pour les volumes parus de 1823-1830 et de 1833-1853, ensemble vingt-sept volumes* (Gent 1854) 6-10.

¹² Slechts één voorbeeld: L. van de Walle, 'De la richesse artistique et scientifique de la ville de Gand. A propos d'une exposition', in: *MSH*, 1845, 268-288.

¹³ Zie de in noot 11 genoemde *Tables*.

¹⁴ *MSH*, 1833, 504-508; *MSH*, 1834, 117; *MSH*, 1847, 507-508 en *MSH*, 1850, 535-536. Zie [P. Bergmans], 'Musée historique belge, fondé à Gand', in: *MSH*, 1885, 347-350 en A. de Schryver, 'Historiek van het Stedelijk Oudheidkundig Museum te Gent', in: Idem en C. van de Velde, *Stad Gent - Oudheidkundig Museum - Abdij van de Bijloke. Catalogus van de schilderijen* (Gent 1972) 15-29.

¹⁵ De voorliefde voor de Middeleeuwen werd expliciet verwoord in P. de Decker, bespreking van J. de Saint-Genois, *Hembyse. Histoire gantoise de la fin du XVIe siècle* (1835), in: *MSH*, 1836, 268-281, met name 268-270. De trots op de 'Vlaamse Primitieven' was reeds de 'oude' *Messenger* eigen, bijvoorbeeld: G.F. Waagen (en L. de Bast), 'Sur la grande composition des frères Hubert et Jean van Eyck, qui se trouve dans

met een nationaal patriottisme. In de voorliefde voor de Middeleeuwen of voor de 'Vlaamse Primitieven' konden dergelijke sentimenten elkaar integendeel zeer goed vinden.¹⁵

Binnen dat vaderlandslievende kader werd de nadruk gelegd op de nationale eenheid en de politieke consensus. De redactie van de *Messenger*, zo werd gezegd, stond voor onpartijdigheid, een streven dat vooral gestalte kreeg rond het revolutiejaar 1848. De Saint-Genois bijvoorbeeld drukte er in 1849 op de (oud-)Vlaamse vrijheidsstrijd, die door Kervyn de Lettenhove in zijn sinds 1847 verschijnende *Histoire de Flandre* op zo meeslepende wijze werd verbeeld, niet te verwarren met 'la cause d'une démocratie effrénée'.¹⁶ Wie Artevelde, die in 1862 een standbeeld op de Gentse Vrijdagmarkt zou krijgen, voor eigen belangen meende te moeten misbruiken, was dus gewaarschuwd.¹⁷ Het eigen engagement in de Gentse gemeentepolitiek van verschillende redactieleden werd intussen op generlei wijze in verband gebracht met partijdigheid.

Eenheid dus, maar ook continuïteit en wederzijdse versterking van heden en verleden: de *Messenger* wilde het historisch patrimonium tonen omdat dat het eigentijdse streven de glans van de traditie gaf, maar wilde tegelijkertijd ook die eigentijdse uitdrukkingen van de traditie voorstellen. Beide functies lagen in elkaars verlengde omdat heden en verleden elkaar opriepen. Een necrologie van de Brusselse landschapschilder Henri van Assche, een vertaling van een Duitse studie over de oud-Vlaamse schilderkunst en een bespreking van recent werk van de historieschilders Louis Gallait en Edouard de Biefve konden daarom gemakkelijk naast elkaar worden geplaatst.¹⁸ De oude kunsttradities van het land inspireerden immers de eigentijdse schilders, die op hun beurt bijdroegen tot de verspreiding en vervolmaking van de in het verleden gevestigde artistieke grootheid. In het ijveren van de redactie in 1839 een locomotief naar Maerlant te laten noemen werden heden en verleden nog sterker aan elkaar gekoppeld: de literaire grootheid van toen benoemde de industriële kracht van nu.¹⁹

l'église cathédrale de Gand', in: *MSH*, 1824, 193-240 en 438-454; zie S. Sulzberger, *La réhabilitation des primitifs flamands 1802-1867* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie van België, Klasse der Schone Kunsten XII, 3) (Brussel 1961).

¹⁶ J. de Saint-Genois, 'Le quatrième volume de l'*Histoire de Flandre*, par M. Kervyn de Lettenhove', in: *MSH*, 1849, 391-415, met name 391-396 en 412.

¹⁷ De literatuur over de negentiende-eeuwse Artevelde-cultus is intussen uitgebreid: zie S. Rottiers, 'Jacob van Artevelde, de Belgische Willem Tell?', in: Morelli ed., *De grote mythen*, 77-93; P. Carson, *Jacob van Artevelde* (Leuven 1996) 113-142 en G. Deneckere, 'De resurrectie van Jacob van Artevelde in de 19de-eeuwse arbeidersbeweging. Over het verlangen naar "de grote man"', in: *Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* [hierna afgekort als *HMGOG*], N.R., 50 (1996), 155-187.

¹⁸ *MSH*, 1841, 293-298, 299-337 en 388-393 (*L'Abdication de Charles-Quint* en *Le Compromis des Nobles* werden in 1841 samen op de Salon van Gent getoond).

¹⁹ *MSH*, 1839, 512-513. Voor de associatieve meerwaarde van de trein: zie onder meer L. Pil, 'Het industriële België tot pittoresk landschap gebundeld', in: B. van der Hertem, M. Oris en J. Roegiers ed., *Nijver België. Het industriële landschap omstreeks 1850* (z.pl. 1995) 23-24.

Dit als vanzelfsprekend aanvaarde kader van vaderlandsliefde, ideologische consensus en een historisch besef dat op de wederkerigheid van heden en verleden beruiste, zou vanaf het midden van de jaren 1850 echter verdwijnen. De redactie, nu bestaande uit de oudgedienden Van Lokeren, De Saint-Genois, provincie-archivaris Polydore vander Meersch en de rentenierende Philippe Kervyn de Volkaersbeke (nog steeds een exclusief Gents gezelschap dus²⁰), kreeg met een crisis af te rekenen. Het vertrek van Serrure, een onaangename gebeurtenis die met een rechtszaak was gepaard gegaan,²¹ leek een kwaad voorteken te zijn geweest.

Aan een gebrek aan patriotisme lag dat zeker niet: de *Messenger* bleef de oudheidkundige uitdrukking van de geest van 1830. Maar die geest werd sinds de val van het unionisme in 1857 geconfronteerd met een steeds harder wordende politieke strijd tussen katholieken en liberalen. De redactie moest nu constateren dat deze verdeeldheid en partijdigheid ook in de geschiedbeoefening doordrongen: het verleden werd 'un arsenal ouvert à tous les partis'.²² De reacties waren voorspelbaar: De Saint-Genois herinnerde eraan dat de *Messenger* juist door zijn 'neutraliteit' gezag afdwong en zong de lof van de niet door één levensbeschouwing gekleurde Vlaamse Beweging, Kervyn de Volkaersbeke wees Juste terecht om diens al te nadrukkelijk inspelen op de 'solidarité politique' tussen de negentiende en de zestiende eeuw.²³ Kortom, het verdwijnen van de oude consensus werd betreurd.

Maar er was meer dat onbehagen oproep: ook de band tussen het heden en het verleden leek lossere te worden. In een verslag over het congres dat de Gentse Société des Beaux-Arts in 1858 bij haar halve eeuwfeest organiseerde, had Kervyn de Volkaersbeke het over 'tant de souvenirs de ce passé, dont on a dit tant de mal, mais qui a aussi du bon qu'il conviendrait de conserver et parfois d'imiter'.²⁴ Het waren woorden die pasten bij de feeststemming van het congres. Maar zij verraadden tegelijkertijd de onrust die Kervyn de Volkaersbeke voelde bij de vaststelling van het feit dat lang niet iedereen meer in de waarde van de tradities geloofde en dat het historisch erfdeel velen nog maar weinig zei. Dat er dus een einde was gekomen aan het zo lang als vanzelfsprekend beleefde historisch besef. Het tastbare bewijs daarvan kon de redactie van de *Messenger* vinden in het steeds vaker geconstateerde gebrek aan respect voor monumenten.

²⁰ Enkele jaren lang - van 1861 tot 1863 - zou ook de Antwerpse onderwijzer en geleerde Ferdinand Lecouvet van de redactie deel uitmaken.

²¹ Zie Varenbergh, 'Le Messenger', 24.

²² A. du Bois, 'A propos de la deuxième édition de l'*Histoire de Flandre*, par M. Kervyn de Lettenhove', in: *MSH*, 1854, 326-327.

²³ [De Saint-Genois], 'Quelques mots', 3; *MSH*, 1858, 501-502 (naar aanleiding van een aantal publicaties van het Willemsfonds) en Ph. Kervyn de Volkaersbeke, 'Un mot à propos de l'*Histoire de la Révolution des Pays-Bas sous Philippe II*, de Mr Théodore Juste', in: *MSH*, 1868, 133-134 en 138-139.

²⁴ Idem, 'Congrès artistique et archéologique à Gand', in: *MSH*, 1858, 376-378. Zie voor dit congres: *Cinquantième anniversaire de la fondation de la Société royale des Beaux-Arts et de Littérature de Gand* (Gent 1858).

Kervyn de Volkaersbeke benadrukte herhaaldelijk dat geen land - met uitzondering van Italië - over zoveel monumenten beschikte als België en dat de monumentenzorg derhalve 'un des traits distinctifs du caractère belge' was, maar wist tegelijkertijd beter: de vandalen en de zogenaamde *nettoyeurs* bleven slopen en vernietigen.²⁵ En daar kon ook een James Weale, die sinds het einde van de jaren 1850 regelmatig aan de *Messenger* meewerkte, voorlopig niets aan veranderen.²⁶

Dat het heden niet langer vanuit het verleden leefde, het niet langer als vanzelfsprekend 'conserveerde' en 'imiteerde', had echter ook een consequentie voor de talloze oudheidkundige bijdragen die ook na de jaren 1850 nog in de *Messenger* bleven verschijnen. Die kwamen in een mentaal vacuüm terecht nu het historisch bestanddeel van de eigentijdse cultuur afnam en de romantisch-retorische geschiedschrijving (met haar politiek unionisme) haar geloofwaardigheid verloor. De oudheidkunde raakte 'gedecontextualiseerd' en bleef als verbrokkelde eruditie verweesd achter. Toen omstreeks 1870 eerst De Saint-Genois en daarna Vander Meersch en Van Lokeren overleden, moest Kervyn de Volkaersbeke - de laatst overgeblevene van de 'quatre amis, quatre frères' die zo lang samen de redactie over de *Messenger* hadden gevoerd²⁷ - ervaren hoe zijn nostalgie om het verdwijnen van het verleden ook een persoonlijke betekenis kreeg.²⁸

Een gemusealiseerd verleden

Zo trad in 1873 een nieuwe redactie aan. Kervyn de Volkaersbeke kreeg er het gezelschap van de Gentse advocaat en archivaris Varenbergh, bibliograaf en universiteitsbibliothecaris Ferdinand vander Haeghen en graaf Thierry de Limburg-Stirum. In 1877 vervoegde Jean-Baptiste Bethune(-d'Ydewalle), de voorman van het katholieke artistieke leven, het comité. Dat bleef dus - zoals in de voorgaande decennia - uitsluitend uit Gentenaars bestaan (de in Antwerpen geboren De Limburg-Stirum had zich al in 1856 in Gent gevestigd²⁹). De banden met de universiteit, de archief- en bibliotheekwereld, het verenigingsleven en de stedelijke politiek waren daarbij duidelijk aanwezig. Kervyn de Volkaersbeke bijvoorbeeld was lid van de stedelijke monumentencommissie, maar ook tot

²⁵ Ph. Kervyn de Volkaersbeke, 'Rapport sur l'état des monuments historiques et artistiques de la ville de Gand', in: *MSH*, 1851, 315-317 en Idem, 'Les Monuments et les oeuvres d'arts [sic] à Gand', in: *Cinquantième anniversaire*, 31-32.

²⁶ Zie L. van Biervliet, *Leven en werk van W.H. James Weale, een Engels kunsthistoricus in Vlaanderen in de 19de eeuw* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie van België, Klasse der Schone Kunsten LIII, 55) (Brussel 1991) 46-47, 49, 67-68, 74 en 75.

²⁷ E. Varenbergh in zijn grafrede over Van Lokeren: *MSH*, 1872, 456.

²⁸ Vgl. Idem in zijn herdenking van L. Hebbelynck, die de *Messenger* tussen 1836 en 1874 drukte en uitgaf: *MSH*, 1874, 334-337.

²⁹ Zie Ch. Terlinden, art. 'Limburg Stirum (Thierry-Marie-Joseph, comte de)', in: *Biographie Nationale*, dl. 33, 1966, 443-446.

tweemaal toe voorzitter van de zangvereniging Les Mélomanes. In 1881 zou hij overlijden. Varenbergh noemde hem in zijn necrologie 'le représentant des anciennes traditions historiques et littéraires de la Revue'.³⁰ Die oude tradities te doen herleven was het doel waarvoor de nieuwe redactie zich - sinds 1873 - bijna een kwarteeuw lang zou inspannen.

De trots op het eigen vaderland en het eigen historisch erfdeel stond daarbij opnieuw voorop. Dat leidde onder meer tot waarschuwingen aan het adres van het Bismarckiaanse Duitsland de nationale beroemdheden niet te annexeren en in het 'Walhalla des illustrations allemandes' op te nemen.³¹ Belangrijker echter was ervoor te zorgen dat de kracht van het vaderland niet van binnenuit werd ondermijnd, dat er met andere woorden een limiet werd gesteld aan de door levensbeschouwelijke, sociale of communautaire spanningen gevoede nationale verdeeldheid. Dat verklaart waarom in de *Messenger* geen spoor te vinden was van het tumult rond de viering van de Pacificatie van Gent in 1876.³² Of waarom Varenbergh er zijn lezers op wees dat de veertiende eeuw bepaald geen aantrekkelijk model voor een politieke democratie kon bieden.³³ Die afkeer van partijzucht in de geschiedbeoefening kende een pendant in de wijze waarop de redactieleden het eigen politieke engagement begrepen. Kervyn de Volkaersbeke was in de jaren 1860 en 1870 kamerlid, De Limburg-Stirum werd in 1878 voor bijna drie decennia senator, maar beiden vonden - naar eigen zeggen - weinig genoeg in dat mandaat. De wisselvalligheid van het politieke bestaan, de militante stijl, de partijdiscipline - al die elementen die het politieke bedrijf kenmerkten, boezemden hen afkeer in. De aristocratie van de *Messenger* wilde niet behoren tot de moderne 'politieke klasse'.³⁴

Uit die plaatsbepaling ten aanzien van de moderne politiek bleek dat een Kervyn de Volkaersbeke en een De Limburg-Stirum tot een zichzelf als 'neutraal' beschouwende 'parti conservateur' behoorden. Maar dat gold niet enkel de nationale politiek of de met die politiek verbonden actualisering van de geschiedenis. De redactie van de *Messenger* onderhield een moeizame relatie met alles wat naar een eigentijdse vormgeving van het moderne bestaan neigde en steeds opnieuw koos zij voor de oude formules.

³⁰ E. Varenbergh, 'Le baron Kervyn de Volkaersbeke', in: *MSH*, 1881, 257-295, met name 265.

³¹ J. van Raemdonck, 'La nationalité flamande de Gérard Mercator', in: *MSH*, 1880, 180.

³² Zie U. Vermeulen, 'Katholieken en liberalen tegenover de Gentse Pacificatiefeesten (1876)' en Idem, 'Paul Fredericq en de Gentse Pacificatiefeesten (1875-1876)', in: *HMGOG*, N.R., 20 (1966), 167-185 en 21 (1967), 251-259.

³³ E. Varenbergh, 'La Flandre au X^{IV}e siècle', in: *MSH*, 1874, 67-68.

³⁴ Zie de brieffragmenten in Idem, 'Kervyn de Volkaersbeke', 285 en J. Delbaere, 'Kasteel en kasteelheren te Rumbeke', in: *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, N.R., 33 (1963-1964), 173. De Saint-Genois had al eerder zijn weersin tegen de militante politiek teruggevoerd op zijn 'besoin d'indépendance et de paix'; zie P. de Decker, 'Notice sur la vie et les travaux de M. le baron Jules de Saint-Genois', in: *Annuaire de l'Académie royale des Sciences, des Lettres et des Beaux-Arts de Belgique*, 35 (1869), 179-181.

GESCHIEDBESCHOUWING TE GENT, 1870-1914

Dat bleek overduidelijk uit de kunstkritiek die in deze periode in het tijdschrift verscheen. De Brusselse criticus Jules Nollée de Noduwez bijvoorbeeld kreeg in de jaren 1870 van de redactie herhaaldelijk een vrijbrief voor zijn aanvallen op het impressionisme. 'On n'improvise pas une oeuvre d'art', zo gaf hij de 'jonge schilders' in 1877 mee. De vermeende nonchalance van de impressionisten verleidde hem bovendien tot een algemener tijdskritiek. Daarbij had Nollée de Noduwez het vooral gemunt op de obsessieve haast waarmee alles zich in de moderne samenleving leek te moeten voltrekken.³⁵ Toen hij in 1878 de Parijse wereldtentoonstelling bezocht, diende hij echter ook te erkennen dat de technologische verwezenlijkingen van zijn eeuw hem konden bekoren: de expositie herinnerde hem aan de schoonheid van glas en staal die het Londense Crystal Palace in 1851 te zien had gegeven.³⁶

Maar genereus ten aanzien van de eigen tijd was Nollée de Noduwez ook dan niet. Crystal Palace vormde voor hem immers een uitzondering. Verder klonk het over de negentiende eeuw: 'Nous avons peu inventé.' Of de redactie dat betreurde? Wellicht niet. Zij verkoos immers - als zovelen in deze 'Lelijke Tijd'³⁷ - een architectuur die teruggreep op het verleden, een bouwen in een historische stijl. De toetreding tot de redactie van Bethune impliceerde dan ook een nauwe relatie tussen de *Messageur* en de neogotische beweging. Bijdragen van overtuigde neogotici als de Luikse kunstschilder en oudheidkundige Jules Helbig en de Gentse ingenieur Arthur Verhaegen - enkele jaren geleden nog gebiografeerd als de antimodernistische 'propagandist en woordvoerder van Bethune'³⁸ - bevestigden deze betrokkenheid nog slechts.

Toch wilde de redactie zich niet in het verleden laten opsluiten. Verschillenden van haar leden speelden een belangrijke rol in de totstandkoming in 1876 en later in het bestuur van de Gentse Provinciale syndicale kamer der Nijverheidskunsten, een initiatief trouwens van provinciegriffier Oré de Grave, zoon van één van de stichters van de *Messageur*. Het tijdschrift werd zelfs het orgaan van de nieuwe vereniging en kondigde trouw - in een afzonderlijke bijlage - haar wedstrijden en tentoonstellingen aan. In uitvoerige verslagen, opgesteld door Varenbergh, werden de vruchten van de eigentijdse kunstnijverheid vervolgens aan de lezers gepresenteerd.³⁹ Maar ook die eigentijdse kunstnijverheid bleek

³⁵ J. Nollée de Noduwez, 'Coup-d'oeil sur l'exposition d'oeuvres d'art au Cercle artistique de Bruxelles (1877)', in: *MSH*, 1877, 332-337 (citaat: 334) en Idem, 'L'art belge en 1878, suivi d'un appendice littéraire', in: *MSH*, 1878, 168-208, met name 197-198 en 202-204.

³⁶ Idem, 'Les arts belges à l'Exposition universelle de 1878 à Paris', in: *MSH*, 1879, 204-242, met name 236-237.

³⁷ Zie 'De Lelijke Tijd'. *Pronkstukken van Nederlandse interieurkunst 1835-1895* (Amsterdam - Zwolle 1995).

³⁸ J. de Maeyer, *De rode baron. Arthur Verhaegen 1847-1917* (Kadoc-Studies 18) (Leuven 1994) 131-136.

³⁹ Zie 'Chambre syndicale provinciale des arts industriels', in: *MSH*, 1876, 442-456. Voor de verslagen: E. Varenbergh, 'Exposition des arts industriels à Gand', in: *MSH*, 1877, 366-385 en onder dezelfde titel in: *MSH*, 1883, 1-15.

vaak een kwestie van neo-stijlen te zijn. In de wedstrijden werd bijvoorbeeld gevraagd naar een 'Ameublement genre renaissance flamande, pour une salle à manger', of naar een 'Projet d'une vitrail, pour église de campagne, en style ogival du milieu du XIVE siècle'.⁴⁰ Uit de verslagen bleek bovendien dat het niet de 'section moderne', maar de 'section rétrospective' van de tentoonstellingen was die het enthousiasme van de redactie opriep. De oude kunstnijverheid - die van 'les grandes époques'⁴¹ - beantwoordde meer dan de moderne aan haar esthetische smaak, die 'la simplicité au bon goût, la solidité à l'élégance' verbonden wilde zien. Maar vooral: in de 'section historique' kon de bezoeker zich in 'un petit Cluny' wanen.⁴²

Die illusie werd intussen ook door het tijdschrift zelf gewekt. Dat bleef in de decennia na 1873 immers bovenal een oudheidkundig forum waarop allerlei bevindingen in verband met de veelal materiële resten van het verleden werden gepresenteerd. De numismatiek bijvoorbeeld was nog steeds een terrein waarop de medewerkers van de *Messenger* zich graag en veelvuldig bewogen. Maar dat gold ook voor de talloze andere antiquarische terreinen die al eerder in het tijdschrift waren betreden. Er werd bericht over oude versterkingen, middeleeuwse zegels en achttiende-eeuwse *voyages littéraires*, maar natuurlijk ook over het in 1884 opgerichte Musée d'archéologie de Gand (het 'musée lapidaire').⁴³ Intussen bleef ook de reeks 'Souvenirs archéologiques de la ville de Gand', in 1871 nog mede door Van Lokeren opgezet, tot nieuwe afleveringen leiden. Varenbergh had haar bij de start verantwoord door te wijzen op de dictatuur van het heden: 'Ce que nous voulons, c'est empêcher le niveau moderne de s'appesantir sur le passé jusqu'à l'engloutir, jusqu'à le dévorer pour le remplacer par l'oubli.'⁴⁴ Het verleden, zo impliceerden deze woorden, had zijn eigen rechten.

Daarmee werd echter ook bevestigd wat de conservatieve kunstkritiek, de voorliefde voor een historische stijl in de architectuur en de twijfel ten aanzien van een eigentijdse kunstnijverheid al hadden laten vermoeden: het historisch besef dat in de kwarteeuw na 1873 in de *Messenger* gestalte kreeg, steunde vooral op de gedachte dat heden en verleden door een breuk van elkaar gescheiden lagen. Daardoor raakte het verleden gemusealiseerd: het vormde een wereld

⁴⁰ 'Exposition et concours ouverts par la Chambre syndicale provinciale des arts industriels à Gand', in: *MSH*, 1877, 128.

⁴¹ Ibidem, 124.

⁴² Varenbergh, 'Exposition des arts industriels', in: *MSH*, 1877, 366-367 en 385. In 1883 betreunde Varenbergh het dat de voorbije 'exposition ancienne' veel minder omvangrijk was geworden dan de inrichtingscommissie oorspronkelijk had voorzien.

⁴³ Voor dat laatste: *MSH*, 1887, 117-129. Voor een overzicht van de in deze periode verschenen artikelen: J. Proost, *Table des matières du Messenger des Sciences historiques de Belgique pour les années 1875 à 1894* (Gent 1895).

⁴⁴ Zie de voorstelling van de reeks: [E. Varenbergh], 'Souvenirs archéologiques de la ville de Gand', in: *MSH*, 1871, 331-332. De eerste aflevering was reeds eerder verschenen: Idem, 'La Cour de Ravestein, à Gand', in: *MSH*, 1871, 1-14. Ook Vander Haeghen en De Limburg-Stirum werkten later aan deze reeks mee.

apart, zonder levende band met het heden. De ervaring van verlies die zich in 1858 bij Kervyn de Volkaersbeke had voorgedaan, werd na 1873 dus niet opgeheven. De oude continuïteit was niet teruggekeerd, precies zoals de redactie ook de verdere ondermijning van de nationale consensus in politiek en geschiedenis niet had kunnen tegengaan. Dat betekende ook dat het fictieve kader dat destijds de oudheidkundige bijdragen in de *Messenger* orde had verleend, niet was hersteld.

De partij van de archeologen

Het zal intussen niet verwonderen dat de redactie van de *Messenger* zonder aarzeling haar steun kon betuigen aan het door Auguste de Maere d' Aertrycke in 1887 in Gent opgerichte Comité du Château des Comtes. Niet alleen werd over de acties rond het Gravensteen bericht (mét foto), de voltallige redactie - op Bethune na - trad ook tot het Comité toe.⁴⁵ Uit dit Comité groeide, zoals bekend, in 1893 de Geschied- en Oudheidkundige Kring te Gent.⁴⁶ Dat was drie jaar vóór de *Messenger* - in 1896 - ophield te verschijnen. Het overlijden van Bethune⁴⁷ en het vertrek van De Limburg-Stirum naar Brussel hadden nog de gedachte doen ontstaan aan een overname van het tijdschrift door de Geschied- en Oudheidkundige Kring. Maar toen die dit plan liet varen, restte er niet anders dan de *Messenger* op te geven.⁴⁸ Zijn redactieleden waren toen al tot de nieuwe kring toegetreden, Varenbergh zelfs als ondervoorzitter.⁴⁹

Die kring vervoegde de lange reeks lokale, regionale en provinciale historische kringen die al in België bestonden en die sinds 1884 in de Fédération des

⁴⁵ Voor de berichtgeving: 'La restauration du Château des Comtes à Gand', in: *MSH*, 1887, 137-151 en de foto bij 'Exposition de Photographie', in: *MSH*, 1893, 89-103 (vgl. ook V. vander Haeghen en J. de Waele, 'Contribution à l'histoire du Château des Comtes à Gand 1439-1446', in: *MSH*, 1895, 281-312). De Limburg-Stirum werd - als katholiek, naast de liberaal Auguste Wagener - ondervoorzitter van het Comité, Vander Haeghen 'boekbewaarder'.

⁴⁶ De Franse benaming luidde 'Cercle historique et archéologique de Gand'. Een gedetailleerde geschiedenis van de 'Kring' biedt M. Berckmoes, 'Historiek van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent (1893-1993)', in: M. Boone en H. de Ridder-Symoens ed., *Honderd jaar geschiedenis van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent (1893-1993)* (Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent 18) (Gent 1993) 7-230. Vgl. ook de schets van R. van Caenegem, 'De Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Een historisch overzicht', in: D. Lamarq ed., *50 jaar Oostvlaams Verbond van de Kringen voor Geschiedenis* (Zottegem 1997) 119-128.

⁴⁷ Zie de necrologie: J. Helbig, 'Le Baron Béthune', in: *MSH*, 1895, 1-13.

⁴⁸ Varenbergh, 'Le *Messenger*', 20.

⁴⁹ Zie Berckmoes, 'Historiek', 210, 214, 224 en 228. De Limburg-Stirum had geen bestuursfunctie willen aanvaarden (Ibidem, 32; vgl. verder V. vander Haeghen, 'Le comte de Limburg-Stirum', in: *BMGOG*, 19 (1911), 133-136). Voor Vander Haeghen: 'Hommage à la mémoire de Mr Ferdinand van der Haeghen', in: *BMGOG*, 21 (1913), 53-61 (vgl. 42).

Cercles archéologiques et d'histoire de Belgique waren verenigd. De oudste ervan was de in 1838 opgerichte Brugse Société d'Emulation pour l'Histoire et les Antiquités de la Flandre Occidentale.⁵⁰ De Gentse kring, die tot 1900 onder het voorzitterschap van De Maere zou staan,⁵¹ kende een snelle start. Dat hield ongetwijfeld verband met de nauwe contacten die hij - net als de *Messenger* - met zijn Gentse omgeving onderhield, maar ook met het succesvolle congres dat hij in 1896 voor de nationale Federatie organiseerde. Eén jaar na dit congres veranderde de kring zijn naam: hij werd nu de Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent.⁵²

'Geschied- en Oudheidkunde': in die naam vielen de twee sporen die de Belgische geschiedbeoefening sinds 1830 had gevolgd, te herkennen. Die beide tradities raakten nu ook geïnstitutionaliseerd. Binnen de schoot van de Maatschappij werden immers 'afdelingen' opgericht, waaronder precies een afdeling 'Oudheidkunde' ('Archéologie') en een afdeling 'Geschiedenis' ('Histoire'). Een derde afdeling betrof de 'Schoone Kunsten', want ook dat terrein wilde de Maatschappij bestrijken. Met name Louis Maeterlinck, kunstschilder en conservator, en Georges Hulin de Loo, Gents hoogleraar, stimuleerden er het onderzoek en het debat. Die kregen onder meer vorm in een reeks erudiete kunsthistorische studies van stadsarchivaris Victor vander Haeghen en in principiële discussies rond het restaureren van schilderijen, kunst op school en de bouw van een nieuw Museum voor Schone Kunsten te Gent, waarvan medelid Fernand Scribe, de eerste voorzitter van de Société des Amis du Musée, de grote promotor was⁵³.

De oudheidkunde en de geschiedenis vonden op hun beurt hun neerslag in het *Bulletijn* en de *Handelingen* die de Maatschappij sinds respectievelijk 1893 en 1895 uitgaf.⁵⁴ Maar een duidelijk onderscheid tussen beide genres werd daarbij niet gemaakt. Een in het *Bulletijn* van 1898 verschenen bijdrage op het terrein van de sigillografie werd door de secretaris in zijn jaarverslag gerangschikt onder 'ce qui concerne l'histoire', een in datzelfde *Bulletijn* gepubliceerd artikel

⁵⁰ S. Vrielinck en R. van Eenoo, *IJveren voor geschiedenis. 150 jaar Genootschap voor Geschiedenis 'Société d'Emulation' te Brugge* (Brugge 1989). Vgl. verder M.-R. Thielemans, 'Les sociétés scientifiques', in: *Histoire et historiens depuis 1830 en Belgique*, themanr. *Revue de l'Université de Bruxelles*, 1981, nrs. 1-2, 217-231, met name 220-222.

⁵¹ Zie G. van den Gheyn, 'Hommage à Mr le Baron de Maere d'Aertrycke, premier président de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Gand', in: *BMGOG*, 9 (1901), 58-64.

⁵² In het Frans: Société d'Histoire et d'Archéologie de Gand.

⁵³ Zie M. Tahon-Vanroose, 'Fernand Scribe. Episodes uit een leven in het teken van de kunst', in: Idem ed., *De vrienden van Scribe. De Europese smaak van een Gents mecenas* (Gent-Antwerpen 1998) 8-31.

⁵⁴ De Franse titels luiden *Bulletin* en *Annales*. Voor een overzicht van de inhoud van beide: zie L. Goffin, *Algemeene tafels der Handelingen (deelen I tot X) en van het Bulletin (deelen I tot XX) der Maatschappij* (Gent 1914) en M. Struyfs, 'Indices op de Handelingen en het Bulletin van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent (1894-1990)', in: Boone en De Ridder-Symoens ed., *Honderd jaar*, 231-312.

over de boekdrukkunst onder de noemer 'l'histoire plus générale de l'art'. Liever werd eenvoudig gesproken over een globale 'intérêt aux choses qui touchent au passé'.⁵⁵

Wél werd een andere tweedeling gemaakt, die soms toch ook met het onderscheid tussen de oudheidkunde en de geschiedenis werd geïdentificeerd. Die betref de wijze waarop de leden opereerden, en daarmee ook de missie van de Maatschappij. Aan de ene kant, zo luidde het in 1903, was er 'l'archéologue combatif', aan de andere kant 'l'historien patient qui, dans le silence du cabinet, scrute le mystère des siècles écoulés, recueille précieusement les traces qu'ont laissées les pensées et les actes des hommes d'autrefois, suivant l'expression de MM. Ch. Langlois et Seignobos'.⁵⁶ Het ging dus om een onderscheid tussen een actief optreden en een geduldige studie. Voorzitter De Maere had het al bij de oprichtingsvergadering van de Maatschappij geïntroduceerd toen hij de leden had opgeroepen zich niet te beperken tot het 'publier de beaux et de savants ouvrages'; ook het 'descendre sur le terrain de la réalité' was nodig.⁵⁷ Daarna was het in de statuten van de Maatschappij terechtgekomen,⁵⁸ om vervolgens jaar in jaar uit door secretaris kanunnik Gabriël van den Gheyn in zijn rapport over de voorbije werkzaamheden te worden herhaald - als een onderscheid tussen 'la contemplation théorique' en de 'débats sur des questions d'intérêt plein d'actualité'.⁵⁹ Nog in 1912 herinnerde hij, nu als voorzitter, aan de woorden die zijn voorganger in 1893 had uitgesproken om de dubbele taak van de Maatschappij te karakteriseren.⁶⁰

Het werk 'op het terrein van de realiteit' betref vooral de monumentenzorg. Daarover werd in het *Bulletijn* en de *Handelingen* ook 'gestudeerd' en zelfs gediscussieerd. Die discussies handelden bijvoorbeeld over de restauratie van middeleeuwse muurschilderingen⁶¹ of over de reorganisatie van de Commission

⁵⁵ L. Stroobant, 'Un sceau du XIIIe siècle de la léproserie de Gand' en P. Bergmans, 'Les origines de l'imprimerie en Belgique, d'après le livre récent de M. Gilliodts-Van Severen', in: *BMGOG*, 6 (1898), 57-63 en 64-78; G. van den Gheyn, 'Rapport annuel sur les travaux de la Société en 1898', in: *BMGOG*, 7 (1899), 21-22 en Idem, 'Rapport annuel 1897', 7-8.

⁵⁶ P. Bergmans, 'Rapport sur les travaux de la Société pendant l'année 1902', in: *BMGOG*, 11 (1903), 67. Vgl. A. Dutry, 'Rapport sur les travaux de la Société pendant l'année 1904', in: *BMGOG*, 13 (1905), 57, waar beiden als complementair van elkaar worden voorgesteld.

⁵⁷ Geciteerd in Berckmoes, 'Historiek', 30.

⁵⁸ Zie *BMGOG*, 11 (1903), 6 (art. 2).

⁵⁹ G. van den Gheyn, 'Rapport annuel 1897', 6; Idem, 'Rapport annuel 1898', 23 en Idem, 'Rapport sur les travaux de la Société pendant l'année 1899', in: *BMGOG*, 8 (1900), 43-44.

⁶⁰ *BMGOG*, 20 (1912), 229-231. Van den Gheyn, aanvankelijk leraar, later onder meer conservator van de Sint-Baafskathedraal en archivaris van het bisdom, volgde De Maere in 1901 op en zou voorzitter blijven tot 1953.

⁶¹ Zie A. Bergmans, *Middeleeuwse muurschilderingen in de 19de eeuw. Studie en inventaris van middeleeuwse muurschilderingen in Belgische kerken* (Leuven 1998) 226-229.

royale des Monuments.⁶² Soortgelijke kwesties waren natuurlijk ook in de *Messenger* aan de orde gesteld. Maar waar het de redactie van de *Messenger* aan had ontbroken, zo werd nu gesuggereerd, was daadkracht.⁶³ Het bestuur van de Maatschappij wenste inderdaad veel actiever op te treden dan de oude *confrère*. Het huldigde inzake de monumentenzorg een ethos van heroïsme en ontoegeeflijkheid, dat ook goed paste bij de strijdbare sfeer waarin de vergaderingen zich voltrokken. 'La vie de l'homme est un combat', zo vatte de geestelijke Van den Gheyn dat ethos samen.⁶⁴

Daarbij werd ook een eigen, groots verleden geschapen: de Maatschappij, zo werd keer op keer herhaald, vervulde een taak die ooit - in een tijd waarin geen enkel respect voor de oude monumenten had bestaan - was aangevat door een avant-garde, die onbevreesd de strijd met de vernietigers was aangegaan. Zij die op het veld van eer waren gevallen, werden dan ook gehuldigd. Van Lokeren bijvoorbeeld, die in de voorste linies had gestaan, kreeg in 1905 een gedenkplaat.⁶⁵ Maar het ging natuurlijk vooral om de eigentijdse 'realiteit' en die riep nog meer militaire beelden op. Secretaris Alphonse Roersch zag in 1907, wanneer hij aan de publicaties van de Maatschappij dacht, zelfs een heel leger voorbijtrekken, 'une armée imposante et bien ordonnée', compleet met infanterie, cavalerie en artillerie. Een jaar eerder was ook het publiek bij de oorlog om de monumenten betrokken: de secretaris dankte het in zijn verslag voor zijn morele steun bij zoveel strijd.⁶⁶

Deze militante houding weerspiegelde de politieke cultuur van de decennia rond de eeuwwisseling, een cultuur waarvan een Kervyn de Volkaersbeke en een De Limburg-Stirum zich nog zo afkerig hadden betoond. Het bestuur van de Maatschappij begreep echter dat het binnen dit kader diende te opereren. Meer nog: het trachtte het spel naar zijn hand te zetten. Politieke interventies bij en van leden die tot de gemeente- of provincieraad of zelfs het parlement behoorden, werden aangemoedigd, als zij maar dat ene doel dienden, de redding van het erfgoed.⁶⁷

⁶² A. Verhaegen, 'La Commission royale des Monuments', in: *BMGOG*, 11 (1903), 89-97 en *BMGOG*, 11 (1903), 112-126 en 131-147. Over deze in 1835 opgerichte commissie: H. Stynen, 'De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen: een terugblik over de periode van 1835 tot de jaren zestig', in: *Monumenten en Landschappen*, 4 (1985), 6-35 en Idem, 'Leopold I en de oprichting van de Koninklijke Commissie voor Monumenten', in: H. Balthazar en J. Stengers ed., *Dynastie en cultuur in België* (Antwerpen 1990) 165-172.

⁶³ Varenbergh, 'Le Messenger', 29.

⁶⁴ Van den Gheyn, 'Rapport sur les travaux 1899', 43-44.

⁶⁵ 'Inauguration du monument Auguste van Lokeren', in: *BMGOG*, 13 (1905), 225-248. Vgl. ook Dutry, 'Rapport sur les travaux 1904', 53.

⁶⁶ A. Roersch, 'Rapport sur les travaux de la Société pendant l'année 1906', in: *BMGOG*, 15 (1907), 38-39 en P. Bergmans, 'Rapport sur les travaux de la Société pendant l'année 1905', in: *BMGOG*, 14 (1906), 92-93.

⁶⁷ Zie onder meer Idem, 'Rapport sur les travaux 1902', 61-62 en 'Détermination des conditions dans lesquelles la Société peut, le cas échéant, intervenir auprès des pouvoirs publics', in: *BMGOG*, 13 (1905), 36 (vgl. 50). Vgl. reeds De Maere zoals geciteerd in Berckmoes, 'Historiek', 30.

GESCHIEDBESCHOUWING TE GENT, 1870-1914

Veel van dit alles kenmerkte het optreden van Paul Fredericq, de Gentse hoogleraar die al in de *Messenger* had gepubliceerd, secretaris van het Comité du Château des Comtes was geweest, stichtend lid van de Maatschappij was geworden en zich in de Gentse gemeenteraad op het terrein van de monumentenzorg verdienstelijk had gemaakt.⁶⁸ Fredericq sprak in 1901 op de jaarlijkse plechtige openbare zitting van de Maatschappij over 'Onze oude gebouwen te Gent'. De voordracht opende met een zondenregister, waarin een lange reeks vernietigingen, verminkingen en verwaarlozingen van monumenten werd opgesomd en over 'barbaarsche tijden' werd gesproken, waarin 'op zijn Amerikaansch' was verbouwd en het utilitarisme hoogtij had gevierd.⁶⁹ Pas geleidelijk, zo klonk het, had zich een ommekeer voltrokken, dankzij de inspanningen - en hier doken opnieuw de heroïek en de militaire formuleringen op - van een 'keurbende', die erin was geslaagd de eerbied voor de resten van het verleden bij de overheid en de bevolking ingang te doen vinden. Het slot van de voordracht werd dan ook gedragen door een optimisme dat bij de gelegenheid paste, zij het dat er tevens werd gewaarschuwd: het was te vroeg om op de lauweren te rusten.⁷⁰ Daarmee werd 'Onze oude gebouwen te Gent' een fel toegejuicht 'discours-programme', dat sommigen de militaire metaforen deed verruilen voor religieuze: 'Le culte des monuments anciens s'est établi. Il a ses grands prêtres et compte des fidèles chaque jour plus nombreux', zo werd Fredericqs voordracht in 1902 geresumeerd.⁷¹

Maar het ging niet enkel om metaforen. Intussen hadden immers ook de term 'oudheidkunde' en zijn Franse equivalent 'archéologie' zelf een betekenisverandering ondergaan. Het woord kreeg in het *Bulletijn* en de *Handelingen* van de Maatschappij geleidelijk een dubbele betekenis. Enerzijds verwees het naar de oude, van de geschiedschrijving onderscheiden *antiquitates*-traditie, die nu meer en meer verengd raakte tot het onderzoek van de materiële resten van het verleden (de archeologie in de 'moderne' zin van dat woord). Maar anderzijds verbreedde de betekenis van het woord ook: de 'oudheidkundige' of 'archeoloog' werd eenvoudigweg een 'liefhebber van het oude'. In die brede betekenis

---

⁶⁸ Fredericq was in 1900 één van de zes hoogleraren geschiedenis aan de Gentse universiteit: zie P. Gérin, 'La condition de l'historien et l'histoire nationale en Belgique à la fin du 19e et au début du 20e siècle', in: *Storia della Storiografia*, 11 (1987), 78-80. Voor de bijdragen aan de *Messenger*: P. Fredericq, 'Récompense publique accordée à Ryhove par le magistrat gantois (31 mai 1581)', in: *MSH*, 1889, 469-475 en Idem, 'Une fille de Ryhove', in: *MSH*, 1890, 101-105. In de Maatschappij had Fredericq omwille van zijn drukke werkzaamheden geen bestuursfunctie willen aanvaarden: zie Berckmoes, 'Historiek', 32 en 218. Voor zijn optreden in de gemeenteraad: E.C. Coppens, *Paul Fredericq* (Gent 1990) 146 (vgl. ook 150).

⁶⁹ Ook in 1904 zou Fredericq zich tegen 'les tentatives d'américanisme' in de architectuur keren ('Le pont St-Michel', in: *BMGOG*, 12 (1904) 68).

⁷⁰ P. Fredericq, 'Onze oude gebouwen te Gent', in: *BMGOG*, 9 (1901), 96-121. De tekst van de lezing werd ook afzonderlijk uitgegeven (Gent 1901).

⁷¹ E. Dubois, 'Rapport sur les travaux de la Société pendant l'année 1901', in: *BMGOG*, 10 (1902), 37-38.

werd het woord gebruikt om álle leden van de Maatschappij aan te duiden, waarbij het er niet toe deed of zij tot de afdeling 'Oudheidskunde' of 'Geschiedenis' behoorden. Fredericq bijvoorbeeld rekende in zijn voordracht iedereen die zich voor het behoud van de monumenten inspande, tot 'de oudheidkundigen', zoals hij - omgekeerd - het gemeenzame 'nous archéologues' drie jaar later definieerde als het collectief dat weigerde het hoofd te buigen voor de stadsvernieuwers.⁷² Maar de kampioen van dit woordgebruik was Van den Gheyn. Die sprak consequent over de leden van de Maatschappij als 'archéologues' die niet onverschillig konden blijven bij de bedreiging van alweer een monument, als mannen - inderdaad, geen vrouwen - die werden gedreven door 'l'amour des vieilles pierres' en die daarom de verdediging op zich namen van 'l'intégrité du territoire artistique contre les invasions des modes dangereuses et des préjugés barbares'.⁷³

Dergelijke uitspraken herinnerden onwillekeurig aan het conservatisme dat de *Messenger* in de laatste kwarteeuw van zijn bestaan had gekenmerkt. Ook Van den Gheyn stond inderdaad op gespannen voet met de eigen eeuw. In één van zijn grote toespraken tot de leden van de Maatschappij - in 1910 - karakteriseerde hij de negentiende eeuw als de eeuw van de banaliteit en de slechte smaak, van het verlies en daarmee ook van de triestheid. Aan het slot van zijn toespraak drong hij er dan ook op aan wat nog restte uit het verleden, te behouden.⁷⁴ Diagnose en pleidooi maakten duidelijk dat het verleden voor de partij van de archeologen die door Van den Gheyn werd aangevoerd, nog steeds een gemusealiseerd verleden was, of beter nog: een beschermd verleden.

De boedellijst van dit verleden werd intussen opgemaakt in wat als de meest succesvolle publicatie van de Maatschappij werd beschouwd: de *Inventaire archéologique de Gand*, die tussen 1897 en 1906 in twee series en veertig afleveringen zou verschijnen.⁷⁵ De reeks, die de 'Souvenirs archéologiques' van de *Messenger* in gedachten riep, werd uitgegeven door een speciaal daartoe samengesteld comité onder leiding van Paul Bergmans, de man in wie Roersch de officier van zijn leger zag, Ferdinand vander Haeghen de meest geschikte kandidaat voor zijn opvolging aan het hoofd van de universiteitsbibliotheek.⁷⁶

⁷² Fredericq, 'Onze oude gebouwen', 109 en 120, en 'Le Pont St-Michel', in: *BMGOG*, 12 (1904), 157.

⁷³ Onder meer Van den Gheyn, 'Rapport annuel 1898', 23 en 27; Idem, 'Rapport sur les travaux 1899', 43; *BMGOG*, 9 (1901), 121 (de commentaar op de voordracht van Fredericq); *BMGOG*, 14 (1906), 50 (de nieuwjaarsgroet aan de leden van de Maatschappij) en *BMGOG*, 16 (1908), 166.

⁷⁴ 'Allocution de Mr le Chanoine Vanden Gheyn, président', in: *BMGOG*, 18 (1910), 98-107.

⁷⁵ *Inventaire archéologique de Gand. Catalogue descriptif et illustré des monuments, oeuvres d'art et documents antérieurs à 1830* (Gent 1897-1906) 2 dln. Zie P. Bergmans, 'L'*Inventaire archéologique*', in: *BMGOG*, 7 (1899), 109-122.

⁷⁶ Zie voor dat laatste: A. Derolez, 'Twee Gentse hoofdbibliothecarissen: Ferdinand vander Haeghen en Willem de Vreese', in: A. Verhulst en L. Pareyn ed., *Huldeboek Prof. dr. Marcel Bots. Een bundel historische en wijsgerige opstellen* (Gent

Het comité presenteerde het publiek uiteindelijk vierhonderd systematisch beschreven en afgebeelde voorwerpen met betrekking tot de Gentse geschiedenis. In de overzichten van recente restauraties en opgravingen die Henri de Smet de Naeyer vanaf 1909 in het *Bulletijn* publiceerde, werd dat *corpus* bovendien nog geactualiseerd.⁷⁷ Maar van een 'geactualiseerd' historisch besef was daarmee geen sprake: de archeologen van de Maatschappij konden - net als de *directeurs* van de *Messenger* in de laatste decennia van het tijdschrift - heden en verleden niet als met elkaar verzoenbare krachten zien.

Een geïndustrialiseerd verleden

Toch zou juist ook in de Gentse Maatschappij in de jaren rond de eeuwwisseling een nieuwe vorm van historisch besef doordringen. Die was het resultaat van het bewustzijn en de aanvaarding van het feit dat een stad als Gent zich verder diende te moderniseren.⁷⁸ Ook een Van den Gheyn wist dat een dergelijke 'transformation radicale' op til was,⁷⁹ maar dat versterkte slechts zijn ijver het oude tegen het nieuwe in bescherming te nemen. Anderen pleitten echter voor een synthese tussen het respect voor het historisch patrimonium en de invulling van de noden van de eigen tijd.

Een dergelijke synthese moet reeds De Maere voor ogen hebben gestaan. Die was tussen 1857 en 1866 immers schepen van openbare werken van Gent geweest en had in die functie onder meer de ringlanen laten aanleggen en een aantal waterbouwkundige vernieuwingen in de haven laten uitvoeren.⁸⁰ Maar de krachtigste en meest expliciete verwoording van het nieuwe ideaal leverde Napoleon de Pauw, de Gentse magistraat die een achterneef van textiel-industrieel Lieven Bauwens was, maar tevens tot de stichtende leden van de Maatschappij behoorde.⁸¹ Die hield op precies dezelfde zitting als die waarop Fredericq zijn 'discours-programme' zou uitspreken, in 1901, een vrijmoedige voordracht, niet over het oude Gent, maar over het Gent van de twintigste eeuw. Daarin erkende hij dat de vele initiatieven die het om de materiële belangen van de stad bekommerde gemeentebestuur de voorbije jaren had genomen ('sur la trace de ses prédécesseurs', zo voegde hij er fijntjes aan toe), de - gedeeltelijke -

---

1995) 85-105, passim. Ook Bergmans was sinds 1884 een zeer regelmatig medewerker van de *Messenger* geweest. Voor zijn rol in de Maatschappij: Berckmoes, 'Historiek', 203.

⁷⁷ H. de Smet de Naeyer, 'Examen des événements archéologiques de l'année 1908-1909', in: *BMGOG*, 17 (1909), 261-266 en Idem, 'Les restaurations et les trouvailles archéologiques à Gand de 1910 à 1912', in: *BMGOG*, 20 (1912), 488-501.

⁷⁸ Voor de stedeboekkundige repercussies van deze economische en infrastructurele modernisering: zie onder meer F. Adriaensen, *Het plan De Vignezollikofer, Gent 1860-1914. Een stedeboekkundig-historisch onderzoek naar de ontwikkeling van de Zuidwijk* (onuitg. lic.verh.) (Gent 1984).

⁷⁹ Van den Gheyn, 'Rapport annuel 1898', 23 en 27.

⁸⁰ Zie Berckmoes, 'Historiek', 26.

⁸¹ Ibidem, 215.

verdwijning van het 'pittoreske' Gent hadden veroorzaakt. In de heraanleg van de stad was inderdaad veel van het oude ten onder gegaan. Conservatie en restauratie van wat restte, was dus geboden. Maar niet in een nostalgische geest: 'Ne regrettons pas trop ces disparitions nécessaires; il faut marcher avec son temps', zo luidde het. Gent mocht dan al een historisch centrum zijn, de aanpassing van de stad aan de eisen van de nieuwe tijd diende ook gestalte te krijgen.⁸²

Die conclusie kwam De Pauw op een zure reactie van (waarnemend) voorzitter Van den Gheyn te staan. Die voegde hem toe dat sommige leden - 'plus archéologues que lui' - ongetwijfeld wat minder veranderingen en wat meer behoud wensten te zien, om er dan, onderbroken door applaus, te laten op volgen dat de zonet gehoorde voordracht in elk geval bewees hoe liberaal de Maatschappij wel omsprong met 'persoonlijke ideeën'.⁸³ De Pauw liet zich door deze reactie niet uit zijn lood slaan. Hij zou bij zijn mening blijven. Gent mocht in zijn ogen geen Brugge worden, geen doodse stad (Rodenbachs *Bruges-la-Morte* was in 1892 verschenen), maar moest een levendig handels- en industrieel knooppunt zijn, en dat vergde inderdaad ingrepen die ten koste van het bestaande konden gaan.⁸⁴

In dat - stereotiepe - beeld verscheen Brugge als een negatief. Maar op de achtergrond van de discussies in Gent speelde juist ook de concurrentie met het 'Venetië van het Noorden' mee. Was Brugge er immers niet in geslaagd van zijn historisch erfgoed het voorwerp van een bloeiende toeristische industrie te maken, terwijl Gent door buitenlandse bezoekers amper werd aangedaan? Advocaat Pierre Verhaegen wees er zijn medeleden van de Maatschappij in 1904 in even zoveel woorden op: Gent moest conserveren en restaureren om het economisch profijt.⁸⁵ Het gebruik van dit argument tegen De Pauw en zijn 'aanpassingspolitiek' ging echter voorbij aan het feit dat de krachtige restauratiecampagnes, de historische 'statuomanie' en alle andere elementen van de grootschalige revaluatie van het verleden die zich na 1870 inderdaad in Brugge voltrok, er een complement vonden in een al even sterke toekomstgerichtheid en moderniseringsdrang.

Die gingen, zoals bekend, in 1907 in vervulling, toen koning Leopold II 'Brugge-Zeehaven' opende. De ontwikkeling van Zeebrugge werd door vele Brugse notabelen gezien als een noodzakelijke voorwaarde om de stad in de

---

⁸² N. de Pauw, 'Gand au XXe siècle', in *BMGOG*, 9 (1901), 77-95 (citaten: 78 en 85).

⁸³ *BMGOG*, 9 (1901), 95-96.

⁸⁴ N. de Pauw, 'Gand en 1913', in: *BMGOG*, 20 (1912), 247.

⁸⁵ 'Le pont St-Michel', 71-72. Vgl. over Wagener in Berckmoes, 'Historiek', 19.

Over de Gentse toeristische industrie in deze decennia: H. Debruyne, *Ontwikkeling van het toerisme te Gent van 1860 tot haar Wereldexpo van 1913* (onuitg. lic.verh.) (Gent 1983).

nieuwe tijd te loodsen.⁸⁶ Maar diezelfde notabelen interpreteerden deze ontwikkeling niet als een breuk met de geschiedenis, integendeel: voor hen bood de haven de mogelijkheid opnieuw aansluiting te vinden bij de oude - maritieme - traditie van de stad. Dat verklaart waarom een Carlos Rousseau in 1910, met de promotors van de haven in gedachten, een *Hulde aan de Bewerker van Brugge's Herleving* kon schilderen of een Julius Sabbe kon worden geëerd omdat 'hy kampfte voor Vlaanderens opbeuring en Brugge's Zeehaven'. Heden en verleden werden daarbij moeiteloos aan elkaar geklonken.⁸⁷

Wat Zeebrugge voor Brugge was, zou de wereldtentoonstelling van 1913 voor Gent worden. De beslissing de expo te Gent te organiseren, was in 1905 genomen, nadat tijdens de voorafgaande twee decennia andere Belgische steden - Antwerpen, Brussel en Luik (ook hier speelde een concurrentiemotief mee) - al als *terre d'exposition* hadden mogen fungeren.⁸⁸ Vanaf dat moment kreeg de poging van Gent een 'capitale industrielle' te maken een nieuw elan. Maar tegelijkertijd werden tal van initiatieven genomen om Gents faam als 'la ville des monuments' verder te onderbouwen. Eén van die initiatieven betrof de restauratie van het Belfort, een kwestie die ook al langer op de agenda van de Gentse Maatschappij stond.⁸⁹ De stedelijke commissie die terzake werd ingesteld, werd voorgezeten door niemand minder dan De Pauw.⁹⁰

Die sprak in 1912, bij het naderen van de opening van de tentoonstelling, opnieuw op de jaarlijkse plechtige openbare zitting van de Maatschappij. De voordracht, onder de titel 'Gand en 1913', hield een duidelijke verwijzing naar de gebeurtenissen van 1901 in: zij opende met een antwoord op de kritiek die De Pauw destijds van de niet met name genoemde Van den Gheyn had gekregen. Daaruit bleek nogmaals dat de spreker bij zijn standpunt bleef: het behoud van het middeleeuwse Gent was een lofwaardig streven, maar, zo werd er onmiddellijk aan toegevoegd, 'il faut tenir compte des faits accomplis et de la nécessité de satisfaire les exigences modernes d'une grande ville'. Een goed beleid combineerde dus 'les aspirations des archéologues' (het woord werd hier nog steeds in

⁸⁶ Maar niet enkel Brugse notabelen: juist ook De Maere zette zich in voor de totstandkoming van Zeebrugge; hij kreeg er in 1896 de baronstitel voor (Berckmoes, 'Historiek', 26).

⁸⁷ Zie J. Tollebeek, 'Rousseau en Khnopff. Notities over het verleden in Brugge', te verschijnen in: *Omtrent Brugge. Indrukken en gedachten* (1999).

⁸⁸ A. Cockx en J. Lemmens, *Les expositions universelles et internationales en Belgique de 1885 à 1958* (Brussel 1958).

⁸⁹ Vgl. Berckmoes, 'Historiek', 94-95 en 107-109. Ook voor de leden van de Gentse Maatschappij bleef het belfort steeds een grote associatieve - 'romantische' - betekenis houden; zie daarover in het algemeen: R. van Uytven, 'Flämische Belfriede und sudniederländische städtische Bauwerke im Mittelalter: Symbol und Mythos', in: A. Haverkamp ed., *Information, Kommunikation und Selbstdarstellung in mittelalterlichen Gemeinden* (Schriften des Historischen Kollegs, Kolloquien 40) (München [1998]) 125-159.

⁹⁰ Zie *BMGOG*, 13 (1905), 36 en N. de Pauw, 'Rapport sur les travaux de la Commission du Belfroi', in: *BMGOG*, 16 (1908), 190-195.

zijn brede betekenis gebruikt) met 'les indéniabes droits des industriels et des commerçants'. Ditmaal kreeg De Pauw geen kritiek, maar langdurig applaus.⁹¹ Het enthousiasme voor de wereltentoonstelling had blijkbaar velen van partij doen veranderen. Al in 1910 had ook een Bergmans in het *Bulletijn* van de Maatschappij met vreugde geconstateerd dat Gent nog steeds over een uitzonderlijke reeks middeleeuwse monumenten beschikte en zich toch als een zeer moderne stad had weten te ontplooiën.⁹²

De opening van de expo bevestigde inderdaad wat velen intussen al bleken te weten: de stad was 'in weelde herboren', precies zoals Brugge in 1907 was 'herleefd'.⁹³ De tentoonstelling was, als zoveel van haar voorgangers sinds 1851, een *vanity fair* - een 'kermis van koophandel',⁹⁴ waarop de triomf van het nieuwe werd gevierd. Maar dat nieuwe bleek een verbond met het oude te zijn aangegaan. Het Belfort was inderdaad gerestaureerd. Het werd, na door koning Albert te zijn ingehuldigd, het uithangbord van de tentoonstelling. Op die tentoonstelling was bovendien een reconstructie van het pittoreske 'Oud Vlaanderen'-kwartier te zien. De jonge ingenieur-ondernemer die haar had gemaakt, Valentin Vaerwijck, kreeg er van de Maatschappij het erelidmaatschap voor. En de Maatschappij zelf? Die leek zich helemaal met de situatie te hebben verzoend: zij organiseerde - op het terrein zelf van de expo - een 'congrès d'archéologie'.⁹⁵

Met het 'Oud Vlaanderen'-kwartier was het verleden op de expo tentoongesteld. Maar van een gemusealiseerd verleden was in deze context niet langer sprake. In de Maatschappij was onder impuls van De Pauw het bewustzijn doorgedrongen dat heden en verleden met elkaar dienden te worden verzoend. Dat had geleid tot een geschiedbeschouwing waarin de 'radicale transformatie' van de eigentijdse maatschappij als een opnieuw aanknopen bij het verleden was geïnterpreteerd (een 'hergeboorte'), maar ook tot een historisch besef waarin datzelfde verleden zijn betekenis precies aan die modernisering ontleende. Met dit geïndustrialiseerde verleden schiep de Maatschappij een historisch concept dat zeer wel te vergelijken was met het door de redactie van de *Messenger* in 1839 gekoesterde begrip van een locomotief-Maerlant.

⁹¹ Idem, 'Gand en 1913', 245-260, met name 246-247, 248 en 260.

⁹² P. Bergmans, 'La richesse artistique des villes flamandes', in: *BMGOG*, 18 (1910), 117-126, met name 119-120.

⁹³ G. Dreze, *Le livre d'or de l'exposition internationale de Gand en 1913* (Gent 1913) en A. Capiteyn, *Gent in weelde herboren. Wereldtentoonstelling 1913* (Gent 1988). Vgl. ook M. Wyffels, *De wereldtentoonstelling te Gent in 1913. Een architectonische evaluatie van het werk van Oscar van de Voorde* (onuitg. lic.verh.) (Gent 1979).

⁹⁴ I. Montijn, *Kermis van koophandel. De Amsterdamse wereldtentoonstelling van 1883* (Bussum 1983).

⁹⁵ *BMGOG*, 20 (1912), 529-530. Zie Berckmoes, 'Historiek', 122-125 en 223.

Eruditie als opdracht

Het op een continuïteit tussen heden en verleden gerichte historisch besef dat de *Messenger* vóór het midden van de jaren 1850 had gekenmerkt, had aangesloten bij de nationale consensus zoals die in de romantisch-retorische geschiedschrijving was verwoord. Toen die consensus was verdwenen, was ook het verleden gemusealiseerd en de eruditie verweesd geraakt. Nu voltrok zich een omgekeerd proces: het herstel van het op continuïteit gerichte historisch besef ging gepaard met het ontstaan van een nieuwe *narratio* van eenheid en consensus, en daarmee ook van een nieuw kader voor de eruditie. Dat was het werk van één van de voorzitters van het congres van 1913, Henri Pirenne. Die had als Gents hoogleraar (een ambt waarvoor De Pauw één van zijn belangrijkste concurrenten was geweest⁹⁶) nog in de *Messenger* gepubliceerd, was in 1893 voor enkele jaren secretaris van de Maatschappij geworden en was er actief aan de werkzaamheden blijven deelnemen, onder meer als dispuut bij allerlei antiquarische kwesties, als lid van de leescomités van de *Handelingen* en als medewerker aan de *Inventaire archéologique*.⁹⁷

Het was echter niet als oudheidkundige, maar als nationaal geschiedschrijver dat Pirenne zijn invloed deed gelden. Zijn sinds 1900 verschijnende *Histoire de Belgique*, waarvan de oorspronkelijke Duitse versie al dadelijk bij de publicatie in het *Bulletijn* van de Maatschappij was toegejuicht,⁹⁸ bevatte immers een conceptueel instrumentarium én een geschiedverhaal die velen konden overtuigen. De idee van een nationale beschaving, geworteld in de uitzonderlijke ligging van het land, het bestaan van een nationale vóór een staatkundige eenheid en het eeuwenlang vreedevol samenleven van verschillende etnische groepen (de 'pax belgica'), deed de lezers opnieuw geloven deel uit te maken van 'une personne morale'.⁹⁹ Het boek bood bovendien een aan de eigen tijd aangepast beeld van de nationale geschiedenis. Het verdoezelde de bestaande verschillen

⁹⁶ B. Lyon, *Henri Pirenne. A biographical and intellectual study* (Gent 1974) 73-74.

⁹⁷ H. Pirenne, 'La porte de Hagerue à Arras', in: *MSH*, 1893, 1-3 (vgl. *MSH*, 1892, 376) en Idem, 'Diplôme de Louis le Pieux', 'Sceau d'Arnulf I, comte de Flandre' en 'Plaque tombale de saint Florbert, in: *Inventaire archéologique*, dl. 1, 1897-1901, nrs. 1, 51 en 141. Vgl. verder Berckmoes, 'Historiek', 32, 35, 45 en 208.

⁹⁸ P. Bergmans, 'Publications étrangères concernant l'histoire nationale', in: *BMGOG*, 7 (1899), 195-197.

⁹⁹ Aldus Paul Hymans zoals geciteerd in H. Hasquin, *Historiographie et politique en Belgique* (Brussel - Charleroi 1996³) 71. Het programmatisch fundament van de *Histoire de Belgique* vormde H. Pirenne, *La nation belge* (Brussel 1900³). Zie onder meer J. Stengers, 'Avant Pirenne: les preuves de l'ancienneté de la nation belge', in: *Bulletin de la Classe des Lettres et des Sciences morales et politiques, Académie royale de Belgique*, 6e reeks, 7 (1996), 551-572 en J. Tollebeek, 'Het gevoelige punt van Europa. Huizinga, Pirenne en de plaats van het vaderland', in: Idem, *De ekster en de kooi. Nieuwe opstellen over de geschiedschrijving* (Amsterdam 1996) 225-247.

en spanningen niet, maar wist ze tegelijkertijd tot een synthese te brengen.¹⁰⁰ Het beantwoordde - in een periode van grote veranderingen - aan een 'verlangen naar emotionele gemeenschap',¹⁰¹ maar deed dat op een manier die veel minder faciel en clichématig was dan de historiografie van een Moke of een Juste was geweest.

Want inderdaad: de geschiedschrijving van Pirenne getuigde van een 'verwetenschappelijking'. Die liet zich begrijpen als de integratie van de eruditie van de oudheidkundige traditie in de traditie van de romantisch-retorische geschiedschrijving, waardoor deze laatste een heel ander gezicht kreeg. Voor de eruditie betekende deze ontwikkeling het einde van een zelfstandig bestaan. De methodologische vernieuwing van een Pirenne maakte immers deel uit van een globale herschikking van het historiografische landschap. De oude tweedeling van geschiedschrijving en oudheidkunde werd daarbij vervangen door een geschiedenis in drievoud. De kern van deze nieuwe constellatie werd bezet door de wetenschappelijke geschiedschrijving, waarvoor (althans een deel van) de oudheidkunde nu het 'voorwerk' vormde. Zij getuigde tevens van een professionalisering en 'academisering' van de geschiedbeoefening: de autodidacten van weleer werden er verdrongen door beroepshistorici, wier uitvalsbasis de universiteiten waren. Deze geschiedschrijving werd aan de ene zijde geflankeerd door wat de historische infrastructuur kan worden genoemd: de hulpwetenschappen, de bronnedities, de bibliografie (deels dus ook het oude antiquarische werk). Aan de andere zijde bevond zich het specialisme, steunend op een bijzondere aandacht (die tevoren ook al had bestaan, niet in de geschiedschrijving, maar in de oudheidkunde) voor specifieke deel terreinen van de geschiedenis als de kerken en de kunstgeschiedenis.¹⁰²

Deze nieuwe geschiedschrijving werd in de Gentse Maatschappij door Pirenne zelf geïntroduceerd. In voordrachten en artikelen belichtte hij aspecten van de nationale geschiedenis als de Karolingische textielindustrie of het vrijheids- en eigendomsbegrip in het vroegmiddeleeuwse Vlaanderen.¹⁰³ Daarbij konden in dit milieu ongebruikelijke termen als 'une science sociale', 'les masses' en 'la méthode statistique' of namen als Lamprecht vallen.¹⁰⁴ Intussen

¹⁰⁰ Vgl. E.H. Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België*, dl. 1: 1780-1914 (Amsterdam - Brussel 1986) 361-364.

¹⁰¹ H. te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbefef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870-1918* (Den Haag 1992) 141.

¹⁰² Uitbreid in J. Tollebeek, 'Voorgeschiedenis en vormverandering. Historische tijdschriften in België, 1870-1922', te verschijnen in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 76 (1998).

¹⁰³ H. Pirenne, 'Une question économique à l'époque carolingienne. Draps de Frise ou draps de Flandre?', in: *BMGOG*, 17 (1909), 67-81 en Idem, 'Liberté et propriété en Flandre du VIIe au XIe siècle', in: *BMGOG*, 19 (1911), 91-96.

¹⁰⁴ Zie Idem, 'A propos d'une entreprise récente relative à la cartographie historique', in: *BMGOG*, 7 (1899), 203-207. Voor Pirenne en Lamprecht: 'The letters of Henri Pirenne to Karl Lamprecht (1894-1915)', ed. B. Lyon, in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 132 (1966), 162-231; H. Sproemberg, 'Pirenne

werd ook aan de infrastructuur van de geschiedenis gebouwd: Pirenne pleitte in de Maatschappij voor de inventarisatie van de zogenaamde 'petites archives'.¹⁰⁵

Maar ook anderen, als Hubert van Houtte, één van Pirenne's collega's aan de Gentse universiteit, publiceerden in het *Bulletijn* of de *Handelingen* bijdragen tot de nationale (sociale en economische) geschiedschrijving.¹⁰⁶ De belangrijkste van hen was Victor Fris, die in Gent onder meer bij Pirenne had gestudeerd, een bijkomend diploma als 'archiviste paléographe' had behaald en daarna leraar in Verviers, Oostende en Gent was geworden. Vanaf 1900 - hij was toen tweeëntwintig - werd hij actief in de Maatschappij, waarvan hij in 1908 secretaris zou worden.¹⁰⁷ Deze *homo novus*, die in 1900 was gedebuteerd met een *Schets van den economischen toestand van Vlaanderen in het midden der 15e eeuw* en ervan hield 'de staathuishoudkundige richting der nieuwe geschiedkundige school toe te passen',¹⁰⁸ zou zich de meest productieve geschiedschrijver van de Maatschappij tonen.

Fris speelde echter niet alleen een rol als geschiedschrijver; hij was het ook die de nieuwe genreconstellatie in de geschiedbeoefening voor de leden van de Maatschappij verduidelijkte. Dat deed hij voor het eerst in 1909, op een door de Federatie der Oudheid- en Geschiedkundige Kringen van Oost-Vlaanderen georganiseerd congres. Hij constateerde er dat de beide traditionele terreinen waarop de leden van de kringen werkzaam waren, de 'politieke geschiedenis en lokale gebeurtenissen' en de 'middeleeuwsche en moderne oudheidkunde', niet langer voor iedereen toegankelijk waren, want 'de wetenschappelijke noodwendigheid heeft in den laatsten tijd geschiedschrijvers van beroep en oudheidkundigen van stiel in 't leven geroepen'. Daarmee doelde hij op de universitaire (politieke) geschiedschrijvers en de gespecialiseerde archeologen en kunsthistorici. De meeste leden van de Maatschappij en haar zusterkringen behoorden inderdaad niet tot die groepen. Maar Fris zag voor hen - althans voor hen die 'van goede wil' waren - een nieuwe taak weggelegd: zij konden materiaal verzamelen op minder ontgonnen terreinen, zoals de prehistorie, de economische geschiedenis en de volkskunde.¹⁰⁹ Wat Fris hen dus vroeg, was zich ten

---

and die deutsche Geschichtswissenschaft', in: Idem, *Mittelalter und demokratische Geschichtsschreibung. Ausgewählte Abhandlungen* (Berlijn 1971) 407-426 en H. van Werveke, 'Karl Lamprecht et Henri Pirenne', in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 138 (1972), 39-60.

¹⁰⁵ 'Les inventaires des petites archives', in: *BMGOG*, 16 (1908), 172-175. Zie Berckmoes, 'Historiek', 92-93.

¹⁰⁶ Onder meer H. van Houtte, 'Chambres de commerce et tribunaux de commerce en Belgique au XVIIIe siècle', in: *BMGOG*, 17 (1909), 147-148.

¹⁰⁷ G. van den Gheyn, 'Notice sur Victor Fris', in: *Bulletin de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique*, 1926, 121-137.

¹⁰⁸ V. Fris, 'De onlusten te Gent in 1432-1435', in: *BMGOG*, 8 (1900), 163.

¹⁰⁹ G. Willemsen, 'Compte-rendu de la VIIe section, de la Fédération historique et archéologique de la Flandre Orientale tenue à Alost - Ninove, le 27 juin 1909', in: *BMGOG*, 17 (1909), 203-207.

dienste te stellen van de geschiedschrijvers en de specialisten. Daarmee werd de eruditie een opdracht.

In het verslag dat Fris in 1910 over de werkzaamheden van de Maatschappij opstelde, kwam hij op deze zaak terug. Hij sprak er de hoop uit dat de leden van de Maatschappij zich, meer dan dat tot nog toe was gebeurd, zouden wijden aan de 'folklore, munt- en zegelkunde, Belgo-romeinsche of Frankische oudheidkunde', aan wat hij nu ook kortweg aanduidde als 'zekere hulpwetenschappen der Geschiedenis'. Op die manier, zo suggereerde hij, zou de verrichte arbeid van groter nut zijn voor de 'meesters in het vak', voor 'mannen als Prof. Pirenne en Hulin', wier belangstelling voor de Maatschappij hij enkele momenten voordien de beste aanmoediging voor de leden had genoemd.¹¹⁰ En ook dat zei veel: in de nieuwe genreconstellatie verheugden de amateurs zich over de nabijheid van de hooggeleerde geschiedschrijvers en specialisten (Pirenne en Hulin de Loo waren tenslotte lid van de Maatschappij), maar interioriseerden zij tegelijkertijd een hiërarchie waarin zij hun eigen - bescheiden - plaats kenden. Een hoogleraar als Hulin de Loo wist die constellatie en de daarbij horende gevoelens ook te versterken. In 1911 betreurde hij het tijdens een voordracht voor de Maatschappij dat de kunstgeschiedenis nog steeds openstond voor allerlei amateurs die zich, zonder enige scholing, het recht toeëigenden de meest absurde beweringen te doen.¹¹¹

En Fris? Die herhaalde in zijn volgend verslag de woorden van 'de geleerde kunstcriticus' trouw en maakte ze tot de zijne: 'Wij kunnen niet genoeg (...) op de noodzakelijkheid aandringen van de kennis der historische methode.'¹¹² Zo kregen het hele instrumentarium en de hele terminologie van de nieuwe geschiedenis vaste vorm. En intussen voerde Fris zijn opdracht uit: hij maakte 'bronnenontledingen', stelde patriciaatslijsten op, gaf stadsrekeningen uit en verrichtte biografisch onderzoek.¹¹³

Hulpmiddelen dus, infrastructuur, ook al omdat het veelal om lokale - Gentse - geschiedenis ging. Want ook dat was een aspect van het ontstaan van de nieuwe genreconstellatie in de geschiedbeoefening: de verhouding tussen de

¹¹⁰ V. Fris, 'Verslag over de werkzaamheden der Maatschappij voor het jaar 1909', in: *BMGOG*, 18 (1910), 108-117, met name 115-116. Over Pirenne had Fris al eerder met bewondering geschreven, in 1904, in woorden die hij in 1912 - bij de grote 'Manifestation Pirenne' - zou herhalen; zie *Manifestation en l'honneur de M. le Professeur Henri Pirenne* (Bergen 1912) 95-97.

¹¹¹ G. Hulin [de Loo], 'A propos de "Quelques portraits historiques du commencement du XVe siècle"', in: *BMGOG*, 19 (1911), 39-40.

¹¹² V. Fris, 'Verslag over de werkzaamheden van de Maatschappij gedurende het jaar 1911', in: *BMGOG*, 20 (1912), 241.

¹¹³ Onder meer Idem, 'Ontleding van drie Vlaamsche kronijken', in: *HMGOG*, 3 (1898), 133-171; Idem, 'Notes pour servir à l'histoire du patriciat gantois', in: *BMGOG*, 17 (1909), 277-307; Idem, 'Uittreksels der stadsrekeningen van Geeraardsbergen, van 1475 tot 1658', in: *BMGOG*, 20 (1912), 45-99 en 163-227, en Idem, 'Contribution à la biographie gantoise', in: *BMGOG*, 15 (1907), 62-90 (vgl. ook het ongepubliceerde manuscript dat hij bij zijn dood achterliet: Van den Gheyn, 'Fris', 137).

lokaal en de nationaal georiënteerde historiografie wijzigde zich. Lang hadden beide op gelijke voet gestaan, onafhankelijk van elkaar, niet noodzakelijk dezelfde behoeften bevredigend. Geleidelijk was er echter verandering in deze toestand gekomen, tot de lokale geschiedbeoefening het karakter kreeg van een 'assist', van voorstudie voor groter, nationaal gericht onderzoek. Dat betekende ook dat het lokale werk veelal naar het model van het nationale werd geconcipeerd. Toen Fris in 1907 in de reeks *Buitengewone uitgaven* van de Maatschappij het eerste deel van zijn *Bibliographie de l'histoire de Gand* publiceerde, verklaarde hij met nadruk dat het plan van zijn bibliografie was ontleend aan de in 1893 verschenen *Bibliographie de l'histoire de Belgique* van Pirenne.¹¹⁴ En zoals die zijn *Bibliographie* door een *Histoire de Belgique* had laten volgen, zo liet Fris zijn *Bibliographie* in 1913 - niet toevallig het expo-jaar - door een *Histoire de Gand* volgen. De analogie lag voor de hand.

Even voor de hand lag het dat Fris, de man die een - bescheiden - rol in de Vlaamse Beweging speelde,¹¹⁵ een prominente plaats innam in het koor dat Pirenne na de Oorlog bij diens terugkeer uit Duitsland verwelkomde. In 1919, toen hij ook zelf aan de Gentse universiteit werd benoemd,¹¹⁶ publiceerde hij een uitvoerige brochure waarin de 'nationale, om zijn patriotisme verbannen historicus' samen met diens lotgenoot Fredericq werd toegejuicht.¹¹⁷ Pirenne zal het zich hebben laten welgevalen. De Eerste Wereldoorlog was voor hem een schok geweest, die hem ook had gedwongen een aantal van zijn historische concepties te herzien.¹¹⁸ Maar zijn in de *Histoire de Belgique* vervatte ideeën over de nationale consensus bleef hij uitdragen, ook al klonk de kritiek daarop

¹¹⁴ V. Fris, *Bibliographie de l'histoire de Gand depuis les origines jusqu'à la fin du XVe siècle. Répertoire méthodique et raisonné des écrits anciens et modernes concernant la ville de Gand au Moyen-Age* (Buitengewone uitgaven der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde van Gent 2) (Gent 1907) VIII. Over deze bibliografie: zie *BMGOG*, 14 (1906), 296-299 en 311, en *BMGOG*, 15 (1907), 234-237 en 239. Het tweede deel (betreffende de periode 1500-1850) zou pas in 1921 verschijnen. De reeks *Buitengewone uitgaven (Publications extraordinaires)* van de Maatschappij was in 1902 geopend met een editie door Pirenne van de *Chronique rimée des troubles de Flandre en 1379-1380*.

¹¹⁵ W. Prevenier, art. 'Fris, Victor', in: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt - Utrecht 1973) dl. 1, 541; in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* (Tielt 1998) dl. 1 is geen lemma meer aan Fris gewijd.

¹¹⁶ H. van Werveke, 'Victor Fris (1877-1925)', in: *Rijksuniversiteit te Gent. Liber memorialis 1913-1960*, dl. 1: *Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte* (Gent 1960) 198-201.

¹¹⁷ V. Fris, *Les deux historiens nationaux exilés pour leur patriotisme. Paul Fredericq et Henri Pirenne* (Gent 1919) met name 47-124.

¹¹⁸ Zie C. Violante, *La fine della 'grande illusione'. Uno storico europea tra guerra e dopoguerra, Henri Pirenne (1914-1923). Per una rilettura della 'Histoire de l'Europe'* (Bologna 1997) en B. Lyon, 'The war of 1914 and Henri Pirenne's revision of his methodology', in: Tollebeek, Verbeeck en Verschaffel ed., *De lectuur van het verleden*, 507-516.

- een kritiek die ook al vóór de Oorlog zowel in Vlaanderen als in Wallonië was geformuleerd¹¹⁹ - steeds luider. Uiteindelijk, zo zou blijken, zou het 'pirennisme' voor velen zijn overtuigingskracht verliezen.

Met dat 'pirennisme' verdween een meta-verhaal dat veel van de historische kennis samenhang en betekenis had verleend. De constellatie van historische genres waarin die kennis was 'geproduceerd' en verworven, bleef veel langer vitaal. Maar uiteindelijk zou ook zij haar vanzelfsprekendheid verliezen. Op het einde van de twintigste eeuw laat de geschiedbeoefening zich niet langer eenvoudig karakteriseren door het drietal 'geschiedschrijving - infrastructuur - specialisme'. De centrifugale beweging die zich in de geschiedbeoefening voltrekt, verraadt een - nieuwe - vormverandering. Tegelijk met deze verandering lijkt ook het historisch besef - opnieuw - van gedaante te wisselen.¹²⁰ De laat-twintigste-eeuwer heeft de besloten wereld waarin de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent werd opgericht, waarin Van den Gheyn en Fredericq protesteerden en De Pauw en Pirenne moderniseerden, zien weggebben, precies zoals Kervyn de Volkaersbeke in 1858 de oude wereld van de *Messenger des Sciences historiques* zag verdwijnen. Het verleden is opnieuw een vreemd verleden geworden, een museum dat geleidelijk zijn poorten sluit.

---

¹¹⁹ Zie Hasquin, *Historiographie et politique*, met name 89-139.

¹²⁰ Vgl. J. Tollebeek, "Vanuit de aangrenzende kamer." Over geschiedenis, traditie en geheugen', in: *125 jaar 'Zuidnederlandsche Maatschappij van Taalkunde'. Een bundel opstellen uitgegeven door de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis en de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (Brussel 1997) 165-181.